

KÁNYÁDI ANDRÁS

A vágytól a kádíg

Krúdy Homérosz travesztíája

Ha az ember sok Krúdyt olvas, feltűnik, hogy a szerző milyen gyakran ismétli önmagát. A spontánnak tűnő író megbízható panelekből építkezik, melyek lehetővé teszik a szöveg gyors felhúzását és meredek zárlatát. Talán emiatt támad az olvasóban az elfuseráltság benyomása, s a sokszor mikszáthos csattanó sem mindig működőképes. Ezek a panelek természetesen házi gyártásúak, a szerző némelyiküket mesterien ki is cifrázza – csak éppen kötőanyagra nem futja mindig, többnyire idő- és pénzhiány következtében. Persze a hevenyészett épület ettől még a legtöbbször lakható, s az olvasók kifejezetten jól érzik magukat benne.

Ha az ember ugyanazt a Krúdy-szöveget többször elolvassa, az is feltűnik, milyen sok idegen anyagot tartalmaz: gyermek- vagy ifjúkori olvasmányok tömkelegét, az Olcsó könyvtár és a Remekírók sorozatának különféle műveit, s figyelemreméltó, hogy a mester e termésköveket milyen bámulatos könnyedséggel építi be saját szövegvilágába.¹ *Az élet álom* című, sebtében összeállított és mégis meglepően egységes kései novelláskötet egyik legizgalmasabb darabja a Nyugatban már korábban leközölt *A fogadósne vagy az elvarázsolt vendégek* című írás² Homéroszt gyurja át, egész pontosan az *Odüsszeia* tizedik énekének második felét: a Kírké epizódját. Ezt próbálom most szövegközötti olvasattal igazolni.

Csak emlékeztetőül: a homéroszi műben Odüsszeusz társaival Aiaie szigetére vetődik, az ithakaiak előőrse rábukkan a széphajú Kírké házára, ott a varázslónő bűvös itallal kínálja a gyanútlan jövevényeket, majd disznóvá változtatja őket. Odüsszeuszon a Hermész-től kapott varázsfűnek köszönhetően nem fog az igézet, így a stratégiát váltó Kírké az ágyába invitálja, mire az istenek hírnöke által kiokosított vándor a nász előtt férfiaságát megóvó esküre készíti. A befejezés idillikus: az elégedett hölgy visszaadja áldozatai eredeti alakját, mindenkit megfürdet, és a bolyongók társaságát egy álló éven keresztül vendégül látja.

Krúdy ezt a történetet számos feldolgozásból ismerte és minden bizonnyal többször volt alkalma fellapozni Télfy Iván füzeteit, Gyomlay Gyula szemelvényes prózafordítását, Vértesy Jenő rímtelen alexandrinusokban vagy Kempf (Kemenes) József eredeti versmértékben készült fordításait,³ esetleg Csengeri János szemelvé-

¹ Krúdy világirodalmi olvasmányairól és az Olcsó könyvtárhoz fűződő kapcsolatáról így vall az *Irodalmi kalendáriumban*: „Boldog, könyvszagú ifjúságom hűséges barátai, midőn a megsárgult füzetekből először ismerkedtem a külföldi írók regényeivel. A Gyulai Pál szerkesztésében megjelenő Könyvtár egész generációt nevelt, mívelt és mulattatott. Itt jelentek meg a legjobb oroszok s angolok, spanyol írók és franciák (az utóbbiak közül nem a legjobbak is)”. (KRÚDY Gyula, *Régi pesti históriák*, Bp., Magvető, 1967, 91.)

² KRÚDY Gyula, *Az élet álom*, Bp., [szerzői kiadás], 1931, a novella első megjelenése: Nyugat, 1926/24.

³ TÉLFY Iván, *Homér Odüsszeája*, Pest, Lampel, 1864–1888; GYOMLAY Gyula: *Homeros Odüsszeája*, Bp., Eggenberger, 1891; VÉRTESY Jenő, *Homeros Odüsszeája*, Bp., Révai, 1909; KEMPF József, *Szemelvények*

neyeit.⁴ Krúdy az asszonyi színlelés remek példáját láthatta a Kirké-epizódban, s ő, aki annyira jól ismerte a női természetet, úgy döntött, hogy a homéroszi történet aktualizálásra szorul. Nem Odüsszeusz, hanem a varázslónő diadala az érdekes, s ezt nem eposzi ünnepélyességgel kell előadni, hanem komikus-ironikus módon, az arányok megváltoztatásával, alantas hősökkel. A szerzőhöz hasonlóan olasz eredetű *travesztia* szó tágabb értelemben imitációt jelent, melyben – a paródia mintegy fordítottjaként – a közismert irodalmi mű tartalma más formát nyer, miközben alapfunkciója a tartalom és forma ütköztetéséből fakadó nevetséges hatáskeltés.⁵ Ezidőtájt már egy igen mulatságos magyar előfutár is lehetett támaszkodni, Seress Imre *Odüsszeia*-travesztiájára.⁶ A pesti embervásár írója azonban nem a vidék, hanem a magyar főváros közegét érezte a legalkalmasabbnak a mítosz modernizálására, s ebben a budapesti kiskocsmák és fürdők varázsa igen fontos szerepet játszott.

Krúdy novellájában Aranka, a fogadósne, három vendéget büvöl el: áldozatainak téli eltevésre szánt káposztát kell taposniuk. Megbízható panelekből ezúttal sincs hiány, ilyen például a jól felszerelt, zsebében csípőspaprikát hordó vendég vagy a csúz éjjeli, alattomos támadását ecsetelő férfiú eszmefuttatása.⁷ Az átírat szempontjából viszont a homéroszi szöveg fő építőkövei a legérdekesebbek: a vendégvárás, a vendéglátás és az átváltozás mitémái.⁸ Ezek a fogadósne alakja köré szerveződnek és irányt szabnak a cselekménynek.

A széphajú és áldozatai

Az első fontos szegmens tehát a vándorok érkezése. Az eposzi partraszállás legelső információja a sziget úrnőjére vonatkozik: „Aiaie szigetére jutánk; itt éle nyugodtan / széphajú istennő, bájos, büvölőszavú Kirké”.⁹ Az epitethon ornansokat a novella felütése travesztálja: „Aranka fogadósnek volt a felesége, így sok mindenféle emberrel került ismeretségbe. Negyvenedik éve felé közelgett, megszokta szemügyre venni

*a*z Odüsszeiából, Bp., Franklin, 1897; illetve KEMENES KEMPF József, *Homeros Odüsszeiája*, Bp., Lampel, 1905 (teljes fordítás). (Legutóbbi a továbbiakban: *Odüsszeia*.)

⁴ Erre Szegedy-Maszák Mihály hívta fel a figyelmemet. E fordításrészleteknek sajnos nem sikerült nyomára bukkannom, csupán a több kiadást megért, iskolák számára ógörög nyelvű szemelvényekből készített válogatást láttam (*Homeros Odüsszeiája*, Bő szemelvényekben kiadta és bevezetéssel ellátta dr. CSENGERI János, Athenaeum, 1886), így nem tudom, az említett magyar fordításban szerepel-e a Kirké-epizód. Móricz Zsigmond Kirké-átírata (*Odüsszeusz bohongásai*) Kemenes Kempf fordításán nyugszik, nyelvileg a harmincas évekig ez a legmodernebb.

⁵ A francia egyetemeken is használt, Hendrik Van Gorp által szerkesztett holland lexikon (*Dictionnaire des termes littéraires*, Honoré Champion, 2005) meghatározása: „Imitation d’une oeuvre littéraire sérieuse dont on garde le contenu tout en changeant la forme, de manière à créer un contraste plaisant (inverse de la parodie)”.

⁶ SERESS Imre, *Hári János Odüsszeiája*, Bp., Pfeifer Ferdinánd, 1886.

⁷ Előbbi többek között *Az Isten veletek, ti boldog Vendélinek!*, utóbbi a *Purgatórium*-ból ismerős.

⁸ A mítoszkritikai kutatás Lévi-Strauss strukturális antropológiája nyomán használja a *mitéma* fogalmát, a legkisebb, a történet szempontjából jelentéssel bíró egységet értve alatta.

⁹ *Odüsszeia*, 136–137.

a férfiakat olyanformán, mint a gúnárokat vagy a kakasokat”.¹⁰ A kortalan istennő helyett korosodó fogadóné bukkan fel, aki foglalkozását tekintve is kevésbé autonóm, mivel elsősorban feleség, tudománya pedig a férfiak alapos ismeretéből áll. Az állathasonlat azonban, minden komikuma mellett, boszorkányosságot sejtet: tapasztalt (varázsló)nő birodalmában járunk, aki más szemmel néz a közönséges halandókra, átváltoztatásukon, új alakjukon töpreng. A homéroszi szöveg sűrítéséről van szó, hisz a hajósok is különös háziállatokkal találkoznak: „rőt szín oroszlánok s csikaszok voltak körülötte, / melyeket elbűvölt Kírké bűvölő fűszerekkel”.¹¹ Az eposzban ez a mozzanat jóval később következik, egész pontosan a szigetet felderítő különítmény Kírké házához való érkezésekor: „egyszer az erdőben Kírké házára találtak / szép faragott márványkőből, mely messzire látszott”.¹² Krúdy harmadik mondata azonban már nemcsak a helyet, hanem az első vendéget is bemutatja: „Volt egy ismerőse, bizonyos Pázmáti úr, aki disznókereskedőnek mondotta magát a Központi pályaudvartól nem távol eső fogadóban”.¹³ Maradéktalanul érvényesül tehát a *locus* travesztíája: Jajsziget istennőjének messzire világító palotájából budapesti, állomásmelletti vendéglő lesz, ahová messzi földről érkeznek vándorok.

A helyhez szorosan kapcsolódó időmegjelölés sem elhanyagolandó: a görögök pirkadatkor érkeznek a szigetre, „mikor kihaladt rózsás ujjakkal a Hajnal”,¹⁴ s kevéssel utána jutnak el a végzetes lakhoz: „ekkor az istennő pitvarában sorra megálltak / s hallgatták Kírkét, ki bűvös dalt zeng vala ottbent / míg a szövőszéken gyönyörű hímes szövetet szőtt”.¹⁵ Pázmáti Szabolcsból érkezik kora reggel és a fogadó bejáratánál a hajósokhoz hasonlóan szeme elé bűvös, mondhatni magasztos látvány tárul: „a színes terítékes asztaloknál emberek, kabátok, batyuk, mert hiszen ez csak a söntés volt. Ám a felírónő helyén hajnalban maga Aranka ült, kifodorított hajjal, kipiroslott arccal, csupa selyemben, mint egy balkáni herceg”.¹⁶

Érdeemes a nevek mágiájánál elidőzni: Aranka a latin Aurélia kicsinyítőképzős magyarítása, melynek szógyöke az aranyból származik. Köznevesült formája gazdánövényeken elősködő, reájuk csavarodó, sárgás virágú növények nemzetségéhez tartozó növényfajta jelöl. Kírké nem kevésbé ragadozó, hiszen a görög szó egyik értelme *karnaly* (καρκος), ugyanakkor Héliosz napisten lányaként esetében családi nemesfém az arany: fényes, sugaras hajléka, színarany zsámolya, arany kancsója, aranyos poharai tanúsítják. A nevében megbúvó kicsinyítő képző szintén e rokonságot igazolja. Pázmátinak csak vezetéknevét tudjuk, ám ez kellőképpen sorsszerű, mivel a pázma (gyapjú)fonalköteget jelent. A mítosz ismeretében pedig mestersége is végzetes: Aranka érezhetően be fogja fűzni, szét fogja szálazni a disznókereskedőt.

¹⁰ KRÚDY Gyula, *A fogadóné vagy az elvarázsolt vendégek* = K. Gy., *Az élet álom*, Bp., Szépirodalmi, 1957, 96-123. (A továbbiakban: *A fogadóné vagy az elvarázsolt vendégek*.)

¹¹ *Odysseia*, 212–213. sor.

¹² *I. m.*, 210–211. sor.

¹³ *A fogadóné vagy az elvarázsolt vendégek*, 96.

¹⁴ *Odysseia*, 188. sor.

¹⁵ *I. m.*, 220–222.

¹⁶ *A fogadóné vagy az elvarázsolt vendégek*, 97.

Nem a széphajú görög Kirké, hanem a dauerolt balkáni Aranka a varázslónő, dehát a vándort sem a laisztrügönök kannibalizmusa, hanem a nyíregyházi hóvihar űzi.

Ezek után az sem meglepő, hogy a számarányok is megváltoznak és az eposzi huszonegy helyett a novellában csak három vendéget varázsolnak el. A madárra emlékeztető disznókereskedő¹⁷ után újabb vidékről érkező, állati külsejű férfi bemutatása következik. Vele már a ház belsejében, az étteremben találkozunk. A beszédes nevű Bombai úr ügyvéd, gyomorhajos, könnyen felfortyanó ember: „Macskabajuszú, hörcsögképű ember volt, olyan kapafogakkal, amelyek tán egy marhát is meg tudnának enni”. A fogadósne rendreutasítja a levesét reklamáló prókátort, aki levonja a tanulságot: „Így jár az éhes ember, ha vesztére a maguk fogadó-jába téved”.¹⁸ Bombai füstölgése különösen az eposzi olvasat tükrében hatásos: Hermész figyelmezteti ekként Odüsszeuszt a rá leselkedő veszedelemre: „Azt se tudod, hol jársz? Hiveld Kirké keze révén / disznókká váltak, s becsuká az erős hidasokba”.¹⁹

A harmadik vendég dörzsölt, tapasztalt ügynök. Fellépése, életkora és stratégiai pozíciója folytán fölötte áll a többieknek: „Friedmann bácsi öreg ügynök volt, aki már csak nagyon ritkán volt arra rávehető, hogy elhagyja a várát, ama kassza melletti sarokasztalt, ahonnan többnyire gúnymosollyal nézegette a körülötte hullámzó, kedveskedő vagy gorombáskodó életet. Ólmos bajszú öregember volt, aki nagyon haragudott azokra a fiatal ügynökökre, akik pipával az agyarukon léptek be a kávéházba”.²⁰ A kávéházban, a fogadó legbelsőbb körében tanyázik, kulcsfontosságú helyen, mely a cinikus távolságtartás biztosítója. Bár neve a világgal való megbékélést idézi, könnyen dühbe gurul és rühelli a faragatlan viselkedést. Az eposz ismeretében e sajátosságok korántsem véletlenszerűek. Akárcsak Homérosznál, itt is hármas tagolású a tér: a budapesti fogadó söntés-étterem-kávéház triász²¹ Kirké pitvar-terem-hálószoba lakberendezését utánozza, az ügynök neve a *gyűlölködő* (ὠδύσσω) jelentésű Odüsszeusz nevének a fordítottja, a pipázó, nevetlen fiatalembernek „agyarának” említése pedig a disznóvá válástól való undort idézi.

A sokattűrt ithakaival való párhuzam egyik legmulatságosabb aspektusa kétségkívül a hermészi ellenméreg travesztálása, mely egyúttal Friedmann bácsi vélt maszkulin felsőbbrendűségének bizonyítéka: „De hát mit ért például egy asszony a tormavásárláshoz? Honnan tudhatja egy asszony, hogy egy Phtrügy nevű község van a Tiszán túl, ahol a legerősebb, a legzamatosabb torma terem, amelyet azoknak az orra alá szoktak tartani, akik tetszhalottságban szenvednek? Hát én voltam Phtrügyön, és egy utazótáskával hoztam el az odavaló tormagyökerekből”.²² Ez az

¹⁷ Pázmáni úr a régi, bizalmas, ismerős, billegő varjúlépteivel közeledett. (*I. m.*, 97.)

¹⁸ *A fogadósne vagy az elvarázsolott vendégek*, 103.

¹⁹ *Odysseia*, 281–283. sor.

²⁰ *A fogadósne vagy az elvarázsolott vendégek*, 108.

²¹ „Node az éttermen és söntésen kívül, ahol Aranka délvidékiesen cifra ruháival mindig megállította darab időre a félig nyitott szájak felé vándorló legelesebb falatokat is [...] kávéház is volt a fogadóban”. (*I. m.*, 107.). Érdemes az eposzi díszítőjelző ismétlődését megfigyelni, a balkáni Aranka délvidékiesedését.

²² *I. m.*, 111.

életelixír a homéroszi szöveg „nemes füve”, mely semlegesíti az igézetet: „éjszínű volt gyökerén, míg szirmai tejre hasonlók, / moly néven hívják a nagy istenek”.²³ A travesztia most is döntően földrajzi torzítás: a halandók által szinte hozzáférhetetlen, csodás gyógyerejű növény megterem a Miskolc melletti községben.²⁴ Nyilvánvaló, hogy az öreg méltó ellenfele a csábításra szakosodott fogadósénak, ám sebezhető pontja is akad: „Talán csak a gyapjú iránt érdeklődött néha”²⁵ Márpedig Aranka gyapjúkendőben pompázik, és mindent elkövet a varázslat sikerének érdekében. Ennélfogva nem árt a vendéglátás körülményeit alaposabban megvizsgálni.

A végzetes vendégség

Az eposz varázslónője előbb megvendégeli a kiéhezett hajósokat, és csak utána fosztja meg emberi formájuktól: a háza körül tébláboló állatsereg arról árulkodik, hogy régi kedveltetése ez. A csábítás öncélú, Kirké saját varázstudományában és női felsőbbrendűségében tetszeleg, olykor féltékenységből cselekszik.²⁶ A hajósokkal bejáratott recept szerint dolgozik, pontosan tudja, hogy a mohó férfiakat a gyomruknál fogva kell megfogni, a kényelem és biztonság illúzióját keltve: „Bent gyönyörű támlás-székekkel kínálta meg őket, / Pramnei jó borral mézet s túrót elegyített”.²⁷ A színlelés természetesen a hízlelő a beszélő a beszéd művészetét is megköveteli: „Most halljad mi csalárd cseleket vet a szépszavú Kirké”.²⁸

A Krúdy-féle fogadósnet ezzel szemben célirányos, igencsak földhözragadt szempont vezérli – pénzre van szüksége: „Arankának kellett a pénz – amint majd kiderül: átkozottan kellett”. A vendéglátás gasztroerotikus hadműveletté alakul, a ravasz Aranka az étel mellé, mintegy desszertnek, a testét is felkínálja. A legfontosabb célpont a gazdag vándor, s a fogadósne Kirké tévedhetetlen stratégiáját alkalmazza. Pászmati érkezésekor „nagy örömet színelve nézett tehát az útibundáiból, kendőiből kifelé kászálódó disznókereskedőre”. A vendég éhségét bűvös pillantástól kísért, értő szavakkal csitítja: „Az asszony a kasszából csalékony mosollyal nézett a kereskedő gyomrába: Az van, amit Pászmati úr szeret: fiatal sertéstokány”. A reggeli után pedig elhangzik a kérésnek álcázott felszólítás: „most a fogadósne előrehajolt, és nem minden kacérság nélkül kérdezte a kasszából: Pászmati úr talán ráérne a káposztámat megtaposni?”²⁹ A homéroszi varázslónő krúdysan travesztált utasításának egyszerűen nem lehet ellenállni.

²³ *Odysseia*, 304–305. sor.

²⁴ Krúdy nem olvasta Joyce-ot, de az Ulysses-ben is kiemelt szerepet játszik a csodás növény: a főhős feleségében, Molly Bloomban ölt testet. Ráadásul a Kirké-epizód az ír szerzőnél nemcsak irodalmi, hanem szexuális értelemben is travesztia.

²⁵ *A fogadósne vagy az elvarázsolt vendégek*, 108.

²⁶ A féltékeny Kirkére jó példa az ovidiusi *Átváltozások* tizennegyedik könyvében leírt Picus esete. A szerelmét visszautasító meggondolatlan királyt harkállyá változtatta.

²⁷ *Odysseia*, 233–234. sor.

²⁸ *I. m.*, 289. sor.

²⁹ *A fogadósne vagy az elvarázsolt vendégek*, 97. – Krúdy, bár részletes magyarázattal kecségtet, megfélekedzik ígéretéről. Ez is a már említett írói sietség jele. (*I. m.*, 101.)

Bombai, a vidéki ügyvéd, már kevésbé vonzó falat, de szakmája révén fontos összeköttetései lehetnek, így Aranka őt sem hagyhatja figyelmen kívül. Ráadásul törzsvendég, vagyis hasznot hajt a konyhára, nőtlensége folytán pedig a fogadósnet hevítő komolyabb pénzázdozat sem elképzelhetetlen részéről. A csábítás menete ezúttal is többlépcsős: a nő „tarka gyapjúkendőjét félig leeresztve a válláról” szólítja meg, kezét „a vendég székének hátára helyezi”, „percenként nagyobb csodálkozást színlelve” hallgatja. A végén persze a gyomorbeteg ügyvéd is megkapja a pincebeutalót: „Ehet annyi torzsát, amennyit akar.”³⁰ A káposztatorzsa gyógyszerként fungál, azaz a tormához hasonlóan a *moly* távoli rokona.

Kirkében csak akkor lobban szerelemvágy, ha a kiszemelt férfi hős. Odüsszeuszon nem fog a varázslat, ráadásul elkövetőjét álnokságáért karddal fenyegeti, így az istennő számára egyszeriben izgatóvá válik férfiassága. Aranka egyetlen olyan hódítása, amely nem az anyagi hasznot, hanem tulajdon nőisége diadalát célozza meg, Friedmann bácsi elcsábítása. A három férfi közül a legtapasztaltabb, ennél fogva a legbecesebb vendég skalpja kell. Továbbra is a disznó jelentésmezejében vagyunk, amely igen messzire, a kártyajáték és a vele szorosán összefonódó szexualitás birodalmáig terjed: „Ó, maga vén gazember! mondá Aranka kedveskedve és a porcelán gyufatartót forgatta az asztalon, mintha akkor látná először a gyufatartóra festett makkokat és szíveket”. Az öreg rendületlenül visszaveri a támadásokat, bár azok egyre hevesebbek: Ezt követően „igen nagy melegséggel hajolt előre a sündisznóként húzódó ügynök felé. Az ügynök valami bajt sejtett e meleg közeledésből, mert ennyire ismerős volt az étellel, ezért gyorsan felkiáltott: Mondja, asszonyom, miért nincs árpaliszta a városban, amelyből krumplival keverve azokat a nagyszerű, fekete kenyereket sütik?”³¹ Az elhárítási manőver nemcsak a tökéletesen működő védekező reflex megnyilvánulása, hanem az eposzból ismert óvatosság travesztíája is: „Óh Kirké, de miként kívánsz tőlem bizodalmat?” És persze a hírhedt varázskotyvaléké: „Pramnei jó borral mézet s túrót elegyített / S lisztet hinte belé, azután mérges fűszerekkel / Megkeveré, hogy a drága hazát valamennyi feledje.”³² A hős tehát nyugodtan felfedheti kilétét: „Kedves ténsasszony, én már annyi minden dolgot láttam az életben a Deutsch és Haas cég összeomlása óta, hogy már semmin sem csodálkozom.”³³ Nem nehéz emögött az ithakait csodáló varázslónő lelkendezését felismerni: „Nem te vagy-é a világlátott, leleményes Odysseus”.³⁴ A behódolt asszony kérésekre fogja a dolgot: „Nagyon szépen megkérem Friedmann bácsit, hogy jöjjön el felügyelni a káposztataposásra.”³⁵ Kirké is ezt teszi: „Szép színzüstveretű kardod tedd hát hüvelyébe [...] s légy hozzám hű szeretettel!”³⁶ A ve-

³⁰ *I. m.*, 102, 103, 105, 107.

³¹ *I. m.*, 109, 112.

³² *Odysseia*, 338., 234–237. sor.

³³ *A fogadósnet vagy az elvarázsolts vendégek*, 109.

³⁴ *Odysseia*, 330. sor.

³⁵ *A fogadósnet vagy az elvarázsolts vendégek*, 113.

³⁶ *Odysseia*, 333–334. sor.

zérséggel kecsgetett öregúr ellenfele kapitulációjának tekinti e felhívást és mitikus őséhez hasonlóan, rááll a vásárra.

Krúdy két fontos területen bővíti a homéroszi történetet. Az étkezés rítusa nemcsak ezt a novellát, de a szerző egész írásművészetét átszövi. Nem az a legfontosabb, hogy mit esznek a szereplők, hanem az a mód, ahogy az ételt elfogyasztják. Minden egyes falat mögött jelentős élettapasztalat húzódik meg, s a szalvétától a levesestányérig mindenre kiterjedő etikett gesztusai ünnepélyességéhez emelkedett beszéd társul. Pázmáti a töltött káposztáról tart előadást, Bombai a gyomorhaj keserveiről, Friedmann pedig egyebek között a tojásos gombáról. A kibeszélés ideális színtere viszont a kocsmá; az a szentély, ahol a magányos férfiak otthonra lelnek. A fondorlatos fogadósne tisztában van ezzel, és beszélgeti vendégeit, csak néha fűz megjegyzést az elhangzottakhoz. Az sem véletlen, hogy e közbevetések többnyire a fűszerekre vonatkoznak: a zöldpaprikája elfogyott, a piros paprikát Szegedről hozatja, a tormát reszelve szolgálja fel a virslihez. Krúdy szerelemfilozófiájában az asszony a férfi-lét fűszere, ahogy Kirké is a fűszerek megszállója: pramnoszi borának mézes árpaliszt adja zamatát, varázsfű teszi végzetes kükeónná.

De ebben a novellában az étkezéssel egyenrangú szerepet kap a tisztálkodás is. Pázmáti a budai fürdőbe siet, hogy lábát a káposztataposás előtt megtisztogassa, majd hosszan ecseteli a kapca finomságának fontosságát, Friedmann bácsi pedig előző nap a Rudasban fürdött. A budai fürdők ugyanúgy a főváros életterének és azon túlmenően a Krúdy-univerzumnak meghatározó összetevői, mint a kiskocsmák. Ahogy az asztalnál, a fürdésnél is be kell tartani a rítusokat, a végtagok, jelen esetben a lábak lemeztelenítése ennél fogva szigorú mozdulatsorhoz kötött, ünnepélyes pillanat. A fürdés középpontjában pedig a medence vagy a kád áll, a beavatás szent tárolóeszköze, melyből a férfiak újjászületve kerülnek ki. Ez a megtisztulás azonban csak a homéroszi szövegben valósul meg; a travesztia szellemében fogant magyar novella ellenkező fordulatot vesz.

Az átváltozás kádfürdője

Ezzel elérkeztünk a mítosz legfontosabb részéhez, az átváltozáshoz. Az eposzban a varázslat három mozzanatból áll, sorrendben: ivás, érintés, ráolvasás. Kirké, miután *kükeómmal* megitta, *rhabdoszával* rászó az áldozataira, és az ólba zavarja őket, ahol a vendéglátás immár az új alakhoz megfelelő módon, disznóeledellel folytatódik. A vándorok szerencséjére Odüsszeusz megmenekül a varázslattól, így ők is visszanyerik emberi formájukat, s akárcsak vezérük, Kirké fürdőkádjában tisztulnak meg. Odüsszeusz így meséli ezt el: „a nagy-öblű medenczét / megtölté vízzel s lobogó lángon melegíté. / És hogy a víz felforr a vörösses-színű edényben / Fürdőkádba noszolt, s a vizet langyosra kavarva / Vállamon és fejemen langyos vízzel lefürösztött / S testemből a kínos kimerültséget tovaűzte.”³⁷ A fürdés felüdíti a vándort és előkészíti

³⁷ I. m., 358–364. sor.

az istennővel töltendő együttlétre, míg a visszaváltoztatott társak a jótékony kezelés hatására megszépülnek.

Krúdy fogadósnéja már félig-meddig elkábította vendégeit, azaz megetette és megittatta őket. Varázslatának új, titokzatos helyszíne következik, a hidast idéző pince, benne a káddal: „A fogadónak volt egy pincéje, amely az udvarról nyílt, és bolt-hajtás vezetett belé [...] Ott állott már a nevezetes kád, amely tölgyfából volt, és nemrégén kerülhetett el a pintértől.”³⁸ Ez a kád már nem a görög fürdőkád, hanem csupán a vizet felforráló öblös trípusz. Funkcióját tekintve pedig az eposzi medence fordítottja, a káposztalével való beszennyeződés hordója. Benne válnak igazán disznóvá a férfiak, felfrissülés helyett verejtékes munka vár rájuk.

Elsőként a disznókereskedő jelenik meg a délutáni taposáson. Egész lénye sertszerű, a reggeli tokány után disznósajtra áhítozik, megjelenése böllerre, de legalábbis karikázó gazdára emlékeztet: „Nincs valami jó disznósajt a háznál? A karcos hang Pázmáti uram hangja volt, aki olyanféle testtartással jelent meg vala a pincégátdorban, mint azok az emberek szoktak, akiknek karikába kötött rézdrótok csörögnek a szíjazatukon, és akik elől égnék emelt füllel menekednek a fekete sörtéjű kandisznók.” Átváltozásáról árulkodik a töltött káposztáról rögtönzött előadása, melyben már szemlélete is a disznóké: „a nyíregyházi vasúti restaurációban, igen, a »restiben« ettem olyan töltött káposztát, amelynek töltelégeit egyetlen harapásra lenyelni lehetett. Az ilyen töltött káposztából sokkal többet tud megenni az ember, mint azokból a nagy kan töltelékekből, amelyeknek az is a hibájuk, hogy nem főnek át kellően.” Így az sem meglepő, hogy anyagi helyzetét csak kártyásnyelven lehet találóan kifejezni: „nagyon jól kereső embernek mondják, akinek különösen a disznók között van szerencséje.”³⁹

Pázmáti metamorfózisa a már említett eposzi hármasság jegyében teljesebbé válik. A reggelire elfogyasztott, varázssital szerepét betöltő paprikás tokány után sorrendben a mágikus érintés következne. Azonban a vesszőcsapást itt a fogadósnével folytatott szexuálpátológiai eszmecsere helyettesíti: „Mert alapjában véve nőt sohasem tudtam megverni az életben, mert gyöngé volt hozzá a szívem [...] akár hiszi Pázmáti úr, akár nem, némely nőt meg kell verni, mint a kétfenekű dobót, mert ez orvosság neki.” Később aztán Aranka „a káposztaigazítás ürügye alatt megfogdosta Pázmáti lábikráját”. A névszimbolikából fakadó ványolás nagy pillanata ez. Ráolvására már nincs is szükség, elég egy kézjel: „a fogadósné intésére Pázmáti felhagyott előre és hátra való lépéseivel a káposztáskádban.” Az elvarázsolt vendég mindenben engedelmeskedik gazdasszonyának, aki jutalmul ismét megeteti: „Ugyan dobjon már ide egy káposztatorzsát, nem ettem ilyesmit húsz esztendeje.”⁴⁰ Az eposzi etetés travesztálódik itt újra: „Ennivalóképpen somot és makkot vete nyomban / Már mit a földtúró disznóknak adatni szokásunk?”⁴¹

³⁸ *A fogadósné vagy az elvarázsolt vendégek*, 113.

³⁹ *I. m.*, 113, 117, 118.

⁴⁰ *I. m.*, 115, 119, 121, 116.

⁴¹ *Odysseia*, 242–243. sor.

A pincehelyiségben a gazdasszony a többi áldozatával is meglepő gyorsan elbánik. Elég egy sokat sejtető tekintet és a feltűzött Bombai kádba száll. A kimerült ügyvédet látva Friedmann bácsi pedig saját elhatározásból kész a taposókádba ugrani; a férfiúi hiúság elvakítja az óvatos ügynököt. Aranka tehát pálcá és ráolvasás nélkül ér célt, ráadásul a magyar Odüsszeusz skalpját is megszerzi. Vagy mégsem? A novella egy bűvös formula megismétlésével ér véget, mely szentesíti a férfiak közötti hierarchiát. A fogadósne Pázmátinak és Friedmannak is szerelmet vall. Előbbinek ilyenformán duruzsol: „maga már régen tudja, hogy magát szeretem legjobban az uram után az összes férfiak közül.” Az ügynöknek pedig ezt súgja fülébe: „Tudja Friedmann úr, hogy már réges-régen csak magát szeretem valamennyi vendégem között!”⁴² A Kirké-féle varázslat travesztiaját tehát a fogadósne termete és hangja juttatja maradéktalanul érvényre. A görög boszorka ugyanis „csinos asszony, / s zengi a bűvös dalt, hogy a ház végig beleharsog”.⁴³ Aranka ezzel szemben jól megtermett, kövér asszonyság, aki csak halkán, bár ugyanolyan eredményesen dúdolja a férfiakat elbűvölő szolamát.

A travesztia sajátos használatáról is ejtsünk néhány szót. Krúdy a torzítással, kortársaival ellentétben, csínján bánik. A már említett, szintén magyar környezetben játszódó Seress Imre-mű Kirké-részlete népmesei átváltozással szórakoztatja olvasóit: Csirke Sári, a vasorrú bába, a Hári-Odüsszeusszal való konfrontáció után jószágos tündérré változik és a disznóknak káposztalevessel adja vissza eredeti alakjukat.⁴⁴ Krúdytól sem idegen az eposz stílári megfricskázása (ilyen kísérlet az *Etel király kincse*), de szívesebben merít a hiedelemvilágból. Az *Álmoskönyv*ben például a következő bejegyzéssel találkozunk: „káposztáshordóban ülni és onnan nem szabadulni: öregasszony szerelme, aki féltékenységgel gyötör”. Meg ezzel: „kád, amelyben mezítelen lábú menyecskék szőltöt taposnának jegyzi elmúlt szerelmesedését”.⁴⁵ Talán ezért sem véletlen, hogy a novella *Az élet álom* kötetbe is bekerült. Mindenesetre a travesztia műfajának eredendő karcosságát Krúdy finoman adagolt iróniával enyhíti, s ebből egy igen jófajta *cuvée* születik.

A sajátos, „puha” travesztia természetesen a mítosz újráírását feltételezi. Azét a mítoszt, melynek értelme a szexualitással járó elkerülhetetlen értelemvesztés tapasztalatában keresendő. Kirké története a feminitás pusztító hatalmától való rettegést, illetve annak megzabolozását példázza.⁴⁶ A férfitest elbizonytalanodását, majd a megrendült önbizalom helyreállítását. Krúdy változata mintha Plutarkhosz morál-filozófiai fejtegetéseivel mutatna rokonságot, mely szerint a kéjt jelképező varázsitalt használó asszonyok férje semmirekellő, disznókhöz és szamarakhoz hasonlatos, rá-

⁴² *A fogadósne vagy az elvarázsolott vendégek*, 117, 123.

⁴³ *Odysseia*, 227–228. sor.

⁴⁴ A gyönyörű tündér maga is megdöbbsent, / És szánakozással elibjük szökcent. / Kicsi cserép csészét káposztalevessel / Tartott oda nekik, s csoda történt ezzel! / Perc múlva a disznók, valahány egyszerre / Emberekké váltak a varázsos szerre; / Kutyaabajuk sem volt, csak egynehány hétig / Vala macskakínjuk, mint németek vélik. (SERESS Imre, *Csirke Sári varázslata* = S. I., *Hári János Odyszeája*, i. m., 74.)

⁴⁵ KRÚDY Gyula, *Álmoskönyv*, Bp., Szépirodalmi, 1985, *kád*, illetve *káposzta* szócikk, 112, 115.

⁴⁶ Erről bővebben Judith Yarnell, *Transformations of Circe*, Champaign, University of Illinois Press, 1994.

adásul semmi haszon nem származik belőlük.⁴⁷ Emiatt egyedül az itallal megbirkózó Odüsszeuszt lehet odaadással szeretni. A fogadósne láthatatlan ura is csak arra jó, hogy emlékein merengjen, minden komoly tennivaló a feleségre hárul. Nem csoda, ha ezek után a testes Kírké a józanságát megőrző Friedmann bácsit tünteti ki bizalmával.

De ez csak a novella egyik lehetséges olvasata, ugyanis Aranka szinte ugyanazt mondja az ügynöknek, mint a disznókereskedőnek: a bevált formulát, a színlelés rutinos mondatát. Márpedig ezáltal az ígéret mitikus komolysága újból érvényét veszti, a kiskocsmá Odüsszeusza pedig saját hiúsága és kéjvágya foglyaként – nászfürdő gyanánt – társaival a káposzázshordóban dagonyáznak. A kéjsóvár férfiak a hön áhított ágy helyett így csak a (pince)kádig jutnak el, mely nem az eposzból ismert rituális megtisztulás, hanem a beszennyeződés, az átváltozás terévé válik. Travesztia ez a javából, s a szerző kedvelt fogása, a csattanóra épülő befejezés a cím felől olvasva tökéletesen lezárja a novellát. Az imitáció és eredetiség ötvözetében gyártott sajátos Krúdy-panelek ezúttal zökkenőmentesen illeszkednek egymásba.

⁴⁷ Tudtommal nincs magyar fordítása, az általam olvasott görög-francia szövegkiadása PLUTARQUE, *Oeuvres morales*, II, „Préceptes de mariage”, Société d’édition „Les Belles Lettres”, 148.: „Les femmes qui utilisent des philtres et des charmes magiques à l’égard de leurs maris et qui les subjuguent par la volupté n’ont plus pour compagnons que des êtres stupides, insensés, corrompus. Circé non plus ne tira aucune jouissance des hommes qu’elles avait ensorcelés; devenus porcs et ânes, ils ne lui furent d’aucun usage, tandis qu’Ulysse qui gardait sa raison et menait auprès d’elle une vie sensée lui inspira un amour extrême.”